

URSZULA BORKOWSKA OSU
Lublin

PACTA MATRIMONIALIA DOMU JAGIELLONÓW

Obok źródeł pozwalających odtworzyć ceremonię zaślubin królewskich oraz zawarte w niej treści religijne i polityczne¹ dla poznania strony prawnej ważne są dokumenty spisywane w okresie pertraktacji dyplomatycznych, dotyczących zawarcia małżeństwa, a także później. Zazwyczaj przygotowywano od dwóch do kilkunastu tekstów ustalających warunki związku: wysokość posagu (*dos*) oraz sumy zabezpieczającej ów posag, czyli wiana (*dotalitium, contrados, reformatio*). Ustalano także inne warunki, jak np. wyprawę ślubną (*paraphernalia*) panny młodej, termin i miejsce zaślubin, wysokość zwyczajowych kar w razie niedotrzymania umowy przez którąś ze stron itd. Niektóre dokumenty spisywano po wstępnych uzgodnieniach, a inne, już po zawarciu małżeństwa. Oryginały zabierała ze sobą panna młoda, kopie pozostawały w kancelarii wystawcy. Na ogół od czasów Kazimierza Jagiellończyka wpisywano je także do Metryki koronnej wraz z otrzymywanymi potwierdzeniami układów. Razem z dokumentami traktującymi o politycznych umowach, które często towarzyszyły zawieraniu małżeństwa, składają się na *pacta matrimonialia*, które stanowią cenne źródło nie tylko do poznania polityki dynastycznej, ale przede wszystkim prawnej procedury zaślubin.

W wypadku domu Jagiellonów historyk jest w wyjątkowo korzystnej sytuacji, gdyż dokumenty te zachowały się nadzwyczaj dobrze dzięki przywiązywanej doń wadze, a także licznie sporządzanym kopiom. Od czasów czterech małżeństw Władysława Jagiełły po małżeństwo ostatniej z rodu – Anny Ja-

---

¹ Na ich podstawie powstał artykuł: U. B o r k o w s k a, *Królewskie zaślubiny, narodiny i chrzest*, w: *Imagines potestatis. Rytuály, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X-XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 75-92.

giellonki ze Stefanem Batorym dysponujemy dokumentami (w dużej części wydanymi), które pozwalają zapoznać się z zagadnieniem sum posagowych, wiana, oprawy przeznaczanej polskim królowym oraz innymi okolicznościami prawnymi towarzyszącymi zaślubinom polskich monarchów oraz wydawaniu za mąż ich córek. Dokumenty dla XIV i 1. poł. XV w. rozsiane są po różnych kodeksach dyplomatycznych². Poczynając od tych, które towarzyszyły zawieraniu małżeństwa przez Kazimierza Jagiellończyka z Elżbietą Habsburg w 1453 r., dużą ich liczbę opublikował w XVIII w. Maciej Dogiel w monumentalnym dziele: *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae* (t. I, Vilnae 1758)³. Znalazły się tam *pacta matrimonialia* trzech królów Polski: Kazimierza Jagiellończyka⁴, Zygmunta I (tylko dokumenty dotyczące pierwszego małżeństwa króla z Węgierką, Barbarą Zapolya w 1512)⁵, dwóch małżeństw Zygmunta Augusta: z Elżbietą (1543)⁶ i Kata-

---

² Zapis wiana Jadwidze zob. *Kodeks dyplomatyczny katedry Krakowskiej*, cz. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1883, nr 410, s. 202-203 (dalej cyt.: KDKKr); wiano dla Zofii: *Codex epistolaris Vitoldi 1376-1430*, ed. A. Prochaska, Cracoviae 1883, nr 1128, 1129, s.619-621 (dalej cyt.: Cod. Vit.) oraz uzupełnienie z r. 1424 zob. *Matricularum Regni Poloniae summaria*, ed. T. Wierzbowski, Varsoviae 1905, supp. nr 51, s. 120, a potwierdzenie Kazimierza Jagiellończyka, tamże, vol. 1, nr 167. Dokument zaręczynowy Jadwigi, córki Jagiełły z 8 IV 1421 *Liber Cancellariae Stanislai Ciołek*, t. I, ed. J. Caro, Wien 1871, s. 20-24. Zapisy Aleksandra Jagiellończyka dla Heleny z 28 III 1501 i 10 I 1503 dóbr Hradyszcze, Tetery, Łosice, Smolniany, Kniażyce oraz w drugim wypadku zamku w Mohylewie, zob. *Skarbiec dyplomatów*, wyd. I. Daniłowicz, Wilno 1860, nr 2136, 2153. Zob. także Z. W d o w i s z e w s k i, *Genealogia Jagiellonów*, Warszawa 1968, s. 71 (dalej cyt.: Wdowiszewski), Wydany przez kancelarię Zygmunta I dokument z układem małżeńskim jego siostry Elżbiety oraz potwierdzenie warunków z zapisem posagu na zamku i mieście Legnicy przez Fryderyka księcia legnickiego wydali L. Ryszczewski, A. Muczkowski, A. Z. Helcel, oraz M. Bobkowski w *Kodeksie dyplomatycznym polskim*, t. IV, Warszawa 1887, nr 128, 130, 133. Dokumenty ślubne królowej Bony wydał W. Pociecha w dodatkach pracy *Królowa Bona*, t. I, Poznań 1949, s. 259-263; t. II, s. 460-468.

³ (Dalej cyt. Dogiel). Z zaplanowanego na 8 tomów wydania ukazały się co prawda tylko t. I i V (1758-59), pośmiertnie wydano t. IV (1764) i fragment t. II (1826). Zob. W. K o n o p c z y Ń s k i, *Dogiel Maciej (1715-1760)*, PSB V, 280-282.

⁴ Dogiel I, 155-161. Na *pacta matrimonialia* Kazimierza Jagiellończyka składa się 12 dokumentów noszących daty od 1 VIII 1453 do 20 IX 1462. Częściowo wydane zostały także w *Matricularum Regni Poloniae codices saeculi XV conscripti*, t. I: *Liber distinctus numero 10, annorum 1447-1454*, Warszawa 1914, nr 189-213. Posag Elżbiety, którego nie zdążył wypłacić jej brat Władysław Pogrobowiec, spłacił Fryderyk III w latach 1471-1472. Potwierdza to dokument opublikowany w kodeksie Dogiela I, 164. Zob. Wdowiszewski, s. 61.

⁵ Trzy dokumenty wyd. Dogiel I, s. 118-121. Pertraktacje na temat małżeństwa, w którego zawarciu pośredniczył Władysław II Jagiellończyk, musiały być prowadzone już w 1511 r., skoro dokument z 13 I 1512 r., będący mandatem dla posłów, którzy mieli spisać umowę ślubną, powoływał się na wcześniejsze rozmowy. W intercyzie ślubnej (podpisanej przez

rzyną (1553)⁷ Habsburg. Ponadto Dogiel wydał *pacta matrimonialia* kilku Jagiellonek z trzeciego i czwartego pokolenia: córek Kazimierza Jagiellończyka: Jadwigi⁸, Zofii⁹, Anny¹⁰ i Barbary¹¹ z lat 1475-1496 oraz có-

---

Zygmunta I 10 II 1512 r. w Krakowie) zaznaczono, że z wiana królowej wyłączono Biecz i Sochaczew, które należały do zaopatrzenia siostry króla, Elżbiety oraz Łobzów, zastawiony u Jana Bonera. W zamian za to Barbara miała otrzymywać 200 fl. rocznie z żup w Wieliczce płatnych na św. Marcina (11 XI). Barbara już po ślubie zrzekła się praw do dóbr rodowych na rzecz matki, Jadwigi Piastówny, oraz dwóch braci Jerzego i Jana Zapolyów (Dogiel I, 121).

⁶ Dwadzieścia pięć dokumentów wydał Dogiel I, 183-212. Były to najdłuższe negocjacje przedślubne, ciągnące się od 1530 r. W Poznaniu 10 X 1530 r. ojcowie, Zygmunt I i Ferdynand I, ustalili przez posłów warunki dotyczące *sponsalia per verba pro futuro* 10-letniego wówczas Zygmunta Augusta i 4-letniej Elżbiety. Rokowania ponowiono w 1537 r. (Dogiel I, 191-192). W Krakowie 14 V 1543 r. wydany został dokument *Conventio Sigismundi Augusti Regis Poloniae cum Ferdinand Romanorum etc. Rege*. Była to zgoda na małżeństwo według kontraktu z 1530 r. z określeniem przez męża oprawy przyszłej królowej (Dogiel I, 193-195). W latach 1544-1545 trwała między Zygmuntem Augustem a Ferdynandem I wymiana listów w sprawie nie wypłaconego posagu (Dogiel I, 121). O pertraktacjach pisze A. Sucheni-Grabowska (*Zygmunt August król polski i wielki książę litewski 1520-1562*, Warszawa 1996, s. 57-107).

⁷ Cztery dokumenty składające się na *pacta matrimonialia* Katarzyny wydał Dogiel I, 220-231. Uzupełnia je dyspensa od powinowactwa i pokrewieństwa, o którą postarał się Ferdynand I u papieża Juliusza III (*Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. Theiner, t. II, Roma 1861, nr 654, s. 572). Dzieje małżeństwa zob. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August*, s. 324-326.

⁸ Trzy dokumenty z lat 1472-1475 zob. Dogiel I, 386-390 oraz dwa dotyczące spłaty posagu w 1537 i 1544 r. przez Zygmunta I (tamże, s. 390-391).

⁹ Cztery dokumenty z lat 1473-1475 zob. tamże, s. 412-418. Główny dokument Kazimierz Jagiellończyk wystawił 16 X 1475 r. w Poznaniu, a potwierdził margrabia Brandenburski oraz jego syn Fryderyk 11 XI 1475 r. w Cadelzburgu. I w tym wypadku ustalony na 32 000 posag wypłacił dopiero w latach 1530-1537 Zygmunt I synom Zofii, Jerzemu i Albrechtowi, zob. Wdowiszewski, s. 73.

¹⁰ Dogiel I, 576 podał tylko rejestry czterech dokumentów z lat 1490-1491 składających się na *pacta matrimonialia* Anny i Bogusława X. Dokumenty znajdują się w AGAD (Metryka koronna 14, k. 181-184), gdzie są także przechowywane oryginały pergaminowe (nr 511, 513). Anna była ostatnią z córek wydanych przez Kazimierza Jagiellończyka. Dokumenty powstały w Grodnie 7 III 1490 r. w czasie pobytu tam Bogusława X. Kazimierz nie zdążył wypłacić córce posagu. Spłacił go Zygmunt I, który za sumę 14 000 oddał w lenno swoim siostrzeńcom Jerzemu i Barnimowi zamek Bytów oraz miasto Łębork. Ostatnią ratę pokwitował Zygmuntovi I w 1533 r. syn Anny, Barnim IX oraz jej wnuk, Filip I, zob. Wdowiszewski, s. 173.

¹¹ Dwa dokumenty dotyczące małżeństwa Barbary z Jerzym Wettinem z 1496 r. wydał Dogiel I, 441-446. Dokument wystawił w Krakowie 11 VIII 1496 r. Jan Olbracht, występujący w imieniu siostry, a potwierdził Albert, książę saski – w imieniu swego syna Jerzego. Zaznaczono, że wyprawę Barbarze dał jej brat oraz królowa matka, Elżbieta. Albert zabezpieczył posag Barbary na zamku Treibnitz w Turynii. Potwierdził to wraz z przyszłym mężem Barbary, Jerzym, dokumentem wydanym w Lipsku 28 XI 1496 r.

rek Zygmunta I: Jadwigi¹², Izabeli¹³ i Zofii¹⁴ z lat 1535-1556. Rękopiśmienne dokumenty związane z innymi małżeństwami znajdują się w Metryce koronnej lub rozsiane są po różnych archiwach, zwłaszcza niemieckich¹⁵.

Jest bowiem rzeczą charakterystyczną, że od panowania Kazimierza Jagiellończyka polityka małżeńska, odzwierciedlająca w dużej mierze politykę zagraniczną dynastii i państwa, była wyraźnie skierowana na wiązanie się z książętami Rzeszy i zabezpieczanie interesów państwa polsko-litewskich Jagiellonów na terenach Czech i Węgier przeciw Habsburgom. Polityka w XV i XVI w. wobec tych ostatnich stale oscylowała między ugodą a konfliktem. Długa i wpływowa (bardziej niż w historiografii dotychczas sądzono) obecność Elżbiety Habsburg w Krakowie (1453-1505), matki rodu, która wniosła do polskiej polityki swoje uprawnienia do tronu zarówno czeskiego, jak i węgierskiego, sprawiła, że w XV w. zbliżono się do rodów Hohenzollernów, Wittelsbachów i Wettinów dla zabezpieczenia wspólnych interesów właśnie przeciw Habsburgom. Ich wzrastające znaczenie niepokoiło i Polskę, i księżęta Rzeszy. Z tej polityki wyniknęły kolejne małżeństwa trzech córek Elżbiety: najstarszej, Jadwigi w 1475 r. z Jerzym Wittelsbachem, księciem Bawarii, Zofii w 1479 r. z Fryderykiem Hohenzollernem, margrabią brandenburskim oraz Barbary w 1496 r. z Jerzym Wettinem, margrabią Miśni¹⁶.

---

¹² Siedem dokumentów wydał Dogiel I, 424-432. Posag w wysokości 32 000 fl. wypłacił Zygmunt I w 1535 r., zob. Wdowiszewski, s. 96.

¹³ Dziesięć dokumentów z lat 1539-1540 wydał Dogiel I, 131-148. Uderza bardzo bogata wyprawa królowej, wyceniona na 38 000. W dokumencie znalazło się odbiegające od prawnych treści wyjaśnienie, że tak wspaniałe wyposażenie córki było dowodem szczególnej miłości do niej obojga rodziców (tamże, s. 134).

¹⁴ Piętnaście dokumentów dotyczących małżeństwa Zofii z Henrykiem Młodszym Welfem z lat 1555-1558, wydał Dogiel I, 477-496. Traktat małżeński podpisał w Wilnie 30 XI 1555 r. Zygmunt August w imieniu swej siostry i wręczył posłom Henryka Młodszego (tamże, s. 477-482).

¹⁵ Właśnie z Metryki koronnej wydał je, choć nie wszystkie, Dogiel. *Pacta matrimonialia* zostały także skopiowane w Jana Zamojskiego Inwentarzu archiwum Koronnego, t. I-IV. Rękopis znajduje się w Bibliotece Narodowej, zob. Wdowiszewski, s. 195. Materiały z archiwów niemieckich częściowo wydane w *Deutsche Reichstagsakten (Mittlere Reihe, Bd. V, Tl. 2, hrsg. von H. Angermeier, Göttingen 1981)*.

¹⁶ Zob. F. P a é e, *Królewskie córy*, w: *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka*, Warszawa 1907, s. 283-317; M. B i s k u p, *Die dynastisch Politik der Jagiellonen um das Jahr 1475 und ihre Ergebnisse*, „Österreichische Osthefte” 18(1976), H. 3, s. 206-210; K. B a c z k o w s k i, *Wokół projektów mariaży dynastii Jagiellonów w końcu XV w.*, „Studia Historyczne” 32(1989), s. 347-367; M. B i s k u p, K. G ó r s k i, *Czasy Kazimierza Jagiellończyka (1447-1492)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. I, red. M. Biskup, Warszawa 1982, s. 441-442, 489 nn.

Towarzyszące tym małżeństwom układy polityczne miały swój wydzźwięk antyhabsburski, co stanowi swoisty paradoks, bo wszystkie wymienione Jagiellonki były po kądzieli Hasburżankami.

Ponieważ Jagiellonowie w XVI w. dla zabezpieczenia swoich nadbałtyckich wpływów usiłowali zbudować system państw lennych na północy, a jednocześnie zdawali sobie sprawę z zagrożenia ze strony Moskwy „zbierającej ruskie ziemie” pod swoim panowaniem, pragnęli podtrzymywać dobre kontakty z Habsburgami. Stąd dwa, zresztą nieudane, małżeństwa Zygmunta Augusta z córkami Ferdynanda I i Anny Jagiellonki: Elżbietą i Katarzyną. Polityka Jagiellonów wobec Habsburgów nie była zresztą konsekwentna. Zygmunt I poprzez swoje małżeństwo z Barbarą z potężnego rodu węgierskiego Zapolyów, zawartego wbrew woli Maksymiliana I, a później poprzez, małżeństwo córki, Izabeli z bratem Barbary, Janem Zapolyą, popierane przez niechętną Habsburgom Bonę, usiłował powstrzymać ich dążenia do całkowitego opanowania Węgier¹⁷. Ostateczne wycofanie się z rywalizacji z nimi nad Dunajem W. Konopczyński, a za nim A. Sucheni-Grabowska, oceniają jako właściwe rozumienie polskiej racji stanu¹⁸. Małżeństwa pozostałych sióstr ostatniego pokolenia Jagiellonów: Zofii z Henrykiem Młodszym Welfem, księciem Brunszwiku i Wolfenbüttel (1556), Katarzyny z Janem Wazą (1561) i nigdy nie zrealizowane duńsko-szwedzkie plany małżeńskie co do królowny Anny, wiązały się ściśle z zaangażowaniem Zygmunta Augusta w sprawy północne kraju: wojnę o Inflanty ze Szwecją i Moskwą¹⁹.

Faktem więc znamienym dla polityki dynastycznej Jagiellonów od połowy XV do poł. XVI w. jest zawarcie większości małżeństw z księżętami

---

¹⁷ A. Sucheni-Grabowska, *Jagiellonowie i Habsburgowie w pierwszej połowie XVI w. Konflikty i ugody*, „Sobótka” 1984, s. 477-495; t a ż, *Zu den Beziehungen zwischen den Jagiellonen und den Habsburgern. Katharina von Österreich, die dritte Gemahlin des Königs Sigismund August*, „Historisches Jahrbuch” 1979, s. 59-100; K. W o c e l k a, *Habsburgische Hochzeiten 1550-1600*, Wien 1976, s. 99-102; W. P o c i e c h a, *Elżbieta Austriaczka*, Kraków 1925; R. Ż e l e w s k i, *Dyplomacja polska w latach 1506-1572*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. I, Warszawa 1982, s. 614-713.

¹⁸ W. K o n o p c z y Ń s k i, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. I, Warszawa 1986, s. 108; „Za Karpatami poświęcił [Zygmunt I] tylko swoje ambicje rodowe, nie interes Polski”; S u c h e n i - G r a b o w s k a, *Zygmunt August*, s. 228.

¹⁹ A. S u c h e n i - G r a b o w s k a, *Starania Iwana Groźnego o rękę Katarzyny Jagiellonki a konflikt z Rosją o Inflanty (1561)*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów, czasy Jagiellonów*, Poznań 1997, s. 213-223. Przede wszystkim zob. książkę tejże autorki *Zygmunt August*; przynosi ona nowe spojrzenie na politykę dynastyczną i zewnętrzną ostatniego Jagiellona; J. P i r o Ź y Ń s k i, *Księżna brunszwicka Zofia Jagiellonka (1522-1575) i jej biblioteka. Studium z dziejów kultury*, Kraków 1986; M. B o g u c k a, *Anna Jagiellonka*, Wrocław 1994.

Rzeszy. Jedynie Aleksander, jeszcze jako Wielki Książę Litwy, pojął za żonę w 1495 r. Helenę, córkę Greczynki Zoe Paleolog i Iwana IV Groźnego, nigdy nie ukoronowaną na królową Polski z powodu trwania przy prawosławiu. Przez swoje drugie małżeństwo Zygmunt I wprowadził na tron Włoszkę, Bonę Sforza. Tym razem uczynił to za radą Maksymiliana I. Wspomniane małżeństwo Zygmunta Starego z Barbarą Zapolya, a potem Izabeli z jej bratem, wiązało Polskę z Węgrami, podobnie jak to było u początku panowania dynastii poprzez małżeństwo Jagiełły z Jadwigą oraz u jego kresu, kiedy poślubienie Anny Jagiellonki stało się dla Stefana Batorego warunkiem uzyskania tronu Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Małżeństwo Katarzyny Jagiellonki zawiodło ją na tron szwedzki, a w rezultacie dało Polsce elekcyjną dynastię Wazów.

Po bardzo z konieczności uproszczonym przedstawieniu powiązań zawieranych małżeństw z polityką Jagiellonów, jasno rysujących się zwłaszcza w drugiej połowie XV i w XVI w., przejdźmy do naszkicowania problematyki istotnej dla dokumentów składających się na jagiellońskie *pacta matrimonialia*.

Układ małżeński zawierały strony przez swoich ojców lub braci. Po wstępnych rozmowach posłów dokument zasadniczy – traktat małżeński – wystawiał ojciec panny młodej lub jej brat, a potwierdzenia dokonywał ojciec pana młodego i on sam. W wypadku przeszkody kanonicznej w postaci zbyt bliskiego stopnia pokrewieństwa lub powinowactwa strony ustalały konieczność uzyskania odpowiedniej dyspensy papieskiej, która jako osobny dokument należy do całości *pacta matrimonialia*²⁰. Już po ślubie panna młoda dokonywała pisemnego zrzeczenia się prawa do dziedziczenia po ojcu i matce w swojej ojczyźnie (*Renuntiatio, Abrenutio iuris*), co potwierdzał jej mąż²¹.

---

²⁰ Dyspensa wydana przez Bonifacego IX 23 V 1401 r. (zob. *Bullarum Poloniae*, t. III, ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Rzym–Lublin 1988, nr 753 – dalej cyt. BP) z powodu pokrewieństwa 3. stopnia Anny Cylejskiej z Jadwigą Andegawenką. Dla Elżbiety Granowskiej o dyspensę wystarał się już po zawarciu małżeństwa z Jagiełłą Andrzej z Kokorzyna, wysłany przez króla na Sobór w Konstancji w 1417 r. Papież udzielił jej, stawiając warunek, że Jagiełło nie poślubi już żadnej kobiety. Wspomina o tym Jan Długosz w *Rocznikach* (XIII, 204-206). O dyspensy trzeba było także starać się dla obu habsburskich żon Zygmunta Augusta, a także dla Jadwigi i Izabeli Jagiellonek (zob. Dogiel I, 190, 220; Theiner II, 654; Dogiel I, 424).

²¹ Elżbieta Habsburg składała takie zrzeczenie dwukrotnie po zawarciu małżeństwa. Pierwszy dokument z 1453 r. wystawiony za życia jej brata Władysława Pogrobowca, zawierał klauzulę, że *renutiatio* w stosunku do ziem korony czeskiej i węgierskiej wygasa w wypadku jego bezpotomnej śmierci. (*Matricularum*, nr 195 i 213). W drugim dokumencie z 1454 r. wyrzekła się Elżbieta jakichkolwiek praw do ziem austriackich i niemieckich Habsburgów na rzecz Fryderyka, Alberta oraz Zygmunta (tamże, nr 196, 212).

Zasadniczy dokument umowy małżeńskiej (*littera reformationis*) określał 1. wysokość posagu (*dos*), 2. wysokość wiana (*redotalitium*) oraz wymieniał dobra, na których było ono wraz z posagiem zabezpieczone, 3. czasem mówił o wyprawie panny młodej, 4. od XVI w. określał wysokość Morgengabe (*dotalitium seu victalitio, donationis nuptialis que Morgengabe vulgaliter nuncupatur*)²², 5. czasami ustalano datę ślubu i jego miejsce, a nawet warunki „dostarczenia” panny młodej z odpowiednim orszakiem i określeniem do jakiego miejsca i kto opłaca koszty przejazdu.

Wysokość posagu Jagiellonek od XV w. wynosiła zwyczajowo 32 000 florenów węgierskich płatnych w pięciu lub dwóch ratach²³. Jedynie w dokumencie zaręczynowym Jadwigi z Fryderykiem Hohenzollernem, Władysław Jagiełło zapewnił córce posag w wysokości 100 000 fl²⁴. W taką właśnie sumę wyposażane były kobiety z rodu Habsburgów i tyleż wynosiły posagi Barbary Zapolya oraz Bony Sforza²⁵. Wiano zapisywane żonie odpowiadało wielkością jej posagowi. Zabezpieczeniem obu sum były przeznaczane kobiecie dobra oprawne, a więc zamki, miasta, wsie i folwarki ze wszystkimi powinnościami feudalnymi. Razem z *Morgengabe* (którego wysokość w XVI w. zaczęto ustalać na 10 000 fl.), z wyprawą (była ona, jak podkreślają niektóre dokumenty, darem dla panny młodej od jej rodziców lub brata)²⁶, również z tym wszystkim, co otrzymała jako prezenty ślubne, co nabyła lub co jej podarowano w czasie trwania małżeństwa, była to podstawa jej osobistego majątku także po śmierci męża. Przy określaniu sumy posagowej w monecie obliczeniowej, jaką były floreny, dodawano najczęściej

---

²² Dogiel I, 415; w dokumencie Jagiełły dla Jadwigi Andegawenki (KDKKr 2, s. 209) znajduje się określenie: occasione veri et iusti dotalicii dicti vulgaliter wyano. Podobnie Dogiel I, 119, 160; w dokumencie Jadwigi Jagiellonki użyto słowa niemieckiego: donatone propter nuptios [...] vulgo Leibgedinge (tamże, s. 429).

²³ Najmłodsza z córek Kazimierza Jagiellończyka, Elżbieta, wydana w 1516 r. przez Zygmunta I za księcia legnickiego Fryderyka otrzymała w posagu 20 000 fl. (AGAD dyplom pergaminowy nr 226; KDP, t. IV, nr 126, 130, 133). Zapewne tę niską sumę równoważyła bogata wyprawa wyceniona na dalsze 20 000 fl. Razem daje to sumę 40 000, dokładnie tyle, ile córce zapisała przed śmiercią 16 IV 1505 r. królowa Elżbieta. Zob. Wdowiszewski, s. 90-92.

²⁴ *Liber cancellariae Stanislai Ciołek*, ed. J. Caro, t. I, Wien 1871, s. 20-24.

²⁵ Posag królowej Elżbiety, żony Kazimierza – Dogiel I, 156; Elżbiety, żony Zygmunta Augusta – tamże, s. 185-187; Katarzyny – tamże, s. 220-224; Barbary Zapolya – tamże, s. 119 oraz Bony – P o c i e c h a, *Królowa Bona*, t. I, s. 273-275.

²⁶ Podkreślają to dokumenty związane ze ślubem Jadwigi i Zofii, córek Kazimierza, a także Izabeli (Dogiel I, 388, 414, 134).

formułę, aby były *veri auri est iusti ponderis*²⁷, co było zrozumiałe wobec powszechnie stosowanej praktyki psucia monety. Strony ustalały wysokość rat posagu i terminy ich spłacania. Jeszcze w XV w. odbierano je i kwitowano w miejscu i u osoby także określonej w dokumencie²⁸. Od wieku XVI w spłacaniu posagów i przyjmowaniu kwitów potwierdzających odbiór najczęściej pośredniczyły banki. W wypadku XVI-wiecznych małżeństw domu Jagiellonów był to bank Fuggerów²⁹.

Umowy małżeńskie Jagiellonek na ogół przewidywały zwrot do Polski ich posagu, jeśliby umarły nie zostawiając potomstwa, które miało prawo po nich dziedziczyć³⁰. Inaczej ta sprawa była traktowana w wypadku przybywającej do Polski królowej. W dokumentach zaznaczano, że nawet gdyby nie pozostała dzieci, mąż zachowywał posag dla siebie³¹. Wyprawę mógł zatrzymać po wykupieniu jej od rodziny żony za równoważną sumę pieniędzy. Dlatego sporządzano na piśmie dosyć szczegółowe inwentarze przedmiotów składających się na owe wyprawy, spisy uwierzytelniano podpisami i pieczęciami. Przewidywano także przeprowadzenie przez rzeczoznawców specjalnej wyceny najcenniejszych przedmiotów wyprawy, zwłaszcza klejnotów³².

---

²⁷ Tak np. w intercyzie Bony z 28 IV 1518 r. zob. P o c i e c h a, *Królowa Bona*, t. I, s. 273-275.

²⁸ Na przykład na lat 5 rozłożona była spłata posagu Jadwigi Jagiellonki, co zapewniał dokument z 31 XII 1474 r. Każda rata miała być dostarczana na ręce księcia Miśni do Lipska na Boże Narodzenie. Książę Jerzy miał w zamian zostawiać pokwitowanie w radzie miejskiej Lipska (Dogiel I, 386). Posag Barbary miał być spłacany w ciągu 4 lat, od 1497 r. do 1500 r., zawsze na Wniebowzięcie NMP i dostarczany do Głogowa, a każda rata potwierdzana przez Litteras Quietantionum strony odbierającej (tamże, s. 441).

²⁹ Przez bank Fuggerów wypłacone zostały posagi Bony, Elżbiety i Katarzyny Habsburg oraz Izabeli, co zaznaczono w dokumentach (P o c i e c h a, *Królowa Bona*, t. II, s. 431; Dogiel I, 134, 194, 228).

³⁰ Takie sformułowania znajdują się w *pacta matrimonialia* córek Kazimierza Jagiellończyka: Jadwigi (Dogiel I, 385), Zofii (tamże, s. 415) i Barbary (tamże, s. 442).

³¹ Na przykład w dokumencie ślubnym Bony znalazła się klauzula, że nawet jeśli umrze przed Zygmuntem I, król nie będzie musiał zwracać posagu (P o c i e c h a, *Królowa Bona*, t. I, s. 81). Podobne gwarancje zawierał układ Zygmunta Augusta z Ferdynandem I z 1543 r., w którym powołano się na tradycję z czasów Kazimierza Jagiellończyka i jego żony Elżbiety. W wypadku śmierci żony Zygmunta Augusta nie tylko jej posag, ale też wyprawa i Morgengabe miały pozostać w Polsce (Dogiel I, 194, 206).

³² Na przykład Dokument z 26 XI 1547 r. podkreśla, że wbrew wcześniejszym umowom zawartym między układającymi małżeństwo stronami Zygmunt August wykupuje wyprawę zmarłej żony za 30 000 fl. płatnych w dwóch ratach. Zgoda Zygmunta I towarzysząca temu dokumentowi zdaje się wskazywać na niego jako autora pojednawczego wobec Ferdynanda gestu (Dogiel I, 210-212).

Z wypłacaniem sum posagowych bywały zwykle poważne kłopoty. Zachowały się dokumenty Zygmunta I, który spłacał zaległe posagi swoich sióstr ich dzieciom lub nawet wnukom³³, a Zygmunt August kilkakrotnie musiał listami ponaglać Ferdynanda, gdy ten zwlekał z wypłaceniem posagu swej córki Elżbiety³⁴.

Jakkolwiek dokumenty ustalane były między męskimi przedstawicielami rodów wiążących się małżeństwem, to jednak czasami pojawiają się ślady współdziałania przy zawieraniu małżeństwa matki panny młodej. Tak było np. w wypadku związku Jadwigi z Jerzym Wittelsbachem. Królowa Elżbieta wprowadziła na swoją odpowiedzialność zmiany w warunkach uzgodnionych z posłami z Bawarii, wystawiając odrębny dokument, który im przekazała, gdy mieli wracać do swego księcia³⁵. W *pacta matrimonialia* Izabeli Jagielonki wydawanej za Jana Zapolyę, obok ustalającego warunki małżeństwa dokumentu Zygmunta I, pojawił się dokument Bony wyrażający także jej zgodę³⁶.

Jak wspomniano, z układami małżeńskimi często związany był osobny traktat stwierdzający zawarcie paktu politycznego. Towarzyszył np. małżeństwu Jadwigi z Jerzym Wittelsbachem³⁷ i Zofii z Fryderykiem Hohenzollernem³⁸.

Jeden z ciekawszych i istotnych również dla dziejów Polski układów wiązał się z podwójnymi zaślubinami *de futuro* w 1515 r. w Wiedniu. Pod dokumentem zatytułowanym *Renovatio et confirmatio amicitiae et fraternitatis*

---

³³ Zob. przyp. 8-10.

³⁴ Od 1543 i przez cały 1544 r. pisał Zygmunt August listy przypominające Ferdynandowi, że nie dotrzymuje terminów spłacenia ostatniej części sum posagowych. (Dwie pierwsze raty wydane zostały na renesansową przebudowę zamku w Wilnie, zob. S u c h e n i - G r a b o w s k a, *Zygmunt August*, s. 132). Przypominał mu o karze, jaką zwyczajowo gwarantowano wypłacenie posagu. Była to suma równająca się wysokości posagowi. Ferdynand tłumaczył się trudnościami i odwoływał do wyrozumiałości i cierpliwości Zygmunta Augusta. (Dogiel I, 196-198, 201-204). Ostatecznie cała suma przywieziona została przez posłów Ferdynanda 3 IV 1545 r., a więc na miesiąc przed śmiercią Elżbiety, a cztery lata potem zwrócona przez Zygmunta Augusta wbrew początkowym umowom.

³⁵ Zob. M. B i s k u p, *Wokół „landshuckiego wesela” 1475 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 419(1977), *Prace Historyczne*, z. 56, s. 87 (pisze o dokumencie Elżbiety, którego kopia zachowała się w Geheimes Hausarchiv w Monachium (Korr. Akt. 919)).

³⁶ Dokument Bony jest potwierdzeniem warunków wymienionych przez Zygmunta I (zob. Dogiel I, 136-137).

³⁷ Dogiel I, 385.

³⁸ Tamże, s. 412.

złożyli swoje podpisy cesarz Maksymilian I oraz przedstawiciele Europy Jagiellońskiej: Zygmunt I i Władysław II, król Czech i Węgier. To jego dzieci: Ludwika i Annę poślubiano *pro futuro* Habsburgom – Marii i Ferdynandowi. Ten moment zwrotny dla dziejów dynastii Jagiellonów, bardzo różnie oceniany w historiografii, z punktu widzenia polskiej racji stanu, był, jak się wydaje, posunięciem jedynym, na jakie mógł sobie pozwolić w ówczesnej sytuacji Zygmunt I. Rozbijał bardzo niebezpieczne dla Polski przymerze habsbursko-moskiewsko-krzyżackie, uzyskiwał od cesarza uznanie warunków pokoju w Toruniu z 1466 r., który dawał Polsce ponownie dostęp do morza, a królowi w przyszłości wolną rękę w stosunku do sekularyzującego się i przyjmującego reformację Zakonu Teutońskiego³⁹.

W Wilnie w 1541 r., już po zawarciu małżeństwa Jadwigi Jagiellonki z Joachimem II, podpisano zobowiązanie do przyjaźni między Polską a Marchią Brandenburską⁴⁰. Była to próba ratowania sytuacji Izabeli na terenie Węgier i powstrzymania Joachima przed udzielaniem pomocy Ferdynandowi I.

Mimo trudnej sytuacji po śmierci Elżbiety Habsburg (Ferdynand oskarżał bowiem zięcia o przyspieszenie zgonu córki, zbyt mu jednak zależało na umocnieniu pozycji Habsburgów w Polsce) doszło do zawarcia w 1549 r. traktatu politycznego z Zygmuntem Augustem⁴¹.

Pacta matrimonialia rodu Jagiellonów oparte były na ustalających się od XIII w. zasadach prawnych zapewniających kobietom udział w majątku rodzowym w postaci posagu oraz wyprawy, na którą składały się klejnoty, odzież, sprzęty domowe. Posąg stawał się własnością męża, powiększał jego majątek, więc mąż mógł nim dowolnie dysponować⁴². Dlatego tak ważne było zabezpieczenie sum posagowych poprzez *dotalitia seu donationis nuptialis alias*

---

³⁹ Dokumenty podwójnych zaślubin wydał Dogiel I, 169-181, a wśród nich traktat o przyjaźni (s. 173-175). Opracowanie wydarzenia zob. K. B a c z k o w s k i, *Zjazd wiedeński 1515. Geneza, przebieg, znaczenie*, Warszawa 1975; czeski punkt widzenia prezentuje J. Macek (*Tri zeny krále Vladislava*, Praha 1991, s. 199-223).

⁴⁰ Dogiel I, 434.

⁴¹ Dokument z 2 VII 1549 r. *Tractatus foederis inter Ferdinando Romanorum, Hungarorum ac Bohemie et Sigismudum Augustum Polonie reges*, tamże, s. 213.

⁴² Zob. A. W i n i a r z, *Polskie prawo majątkowo-małżeńskie w wiekach średnich*, Kraków 1898; t e n ż e, *Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach średnich*, „Kwartalnik Historyczny” 10(1896), s. 756-812; W. S p a s o w i c z, *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego*, w: t e n ż e, *Pisma*, t. IV, Petersburg 1892, s. 1-49.

wiano⁴³. To *donatio propter nuptias*, jak je również nazywano w prawie, kształtowało się różnie. Zazwyczaj jednak dorównywało wysokością wniesionemu posagowi. Tę właśnie podwojoną sumę mąż zabezpieczał na dobrach ziemskich, które żona miała prawo dożywotnio używać. Tak było we wszystkich *pacta matrimonialia* XV i XVI w. domu Jagiellonów. Jeśli żyła jeszcze królowa matka, korzystająca nadal ze swoich dóbr oprawnych, a tak było w 1453 r., gdy Kazimierz zawierał związek małżeński z Elżbietą Habsburg za życia królowej Zofii, a potem, gdy Zygmunt August poślubił Elżbietę, córkę Ferdynanda I, gdy żyła jeszcze „stara królowa”, Bona, wówczas mąż wyznaczał inne niż tradycją ustalone dobra, dodając klauzulę, że po śmierci królowej matki, jej oprawa stanie się własnością nowej królowej⁴⁴.

Tradycja wyznaczania tych samych dóbr oprawnych królowej w Polsce, wydzielonych z dóbr królewskich, zdaje się ustalać w dokumentach od połowy XV w. Jagiełło w 1386 r. przekazał Jadwidze jako wiano ziemie litewskie i ruskie, na co nie wystawił prawdopodobnie pisanego aktu⁴⁵. Natomiast dokumentem z 25 stycznia 1396 r. zapisał jej ziemię kujawską i ruską, dodając sumę 2000 grzywien pobieranych z żup w Wieliczce i Bochni⁴⁶. Wymienione dobra zapisane zostały ze wszystkimi zamkami, warowniami, miastami, dworami, wsiami i powinnościami lennymi. Nie ma, niestety, dokumentów poświadczających wiano dwóch następnych żon Jagiełły, tj. Anny Cylejskiej i Elżbiety Pileckiej, natomiast znamy dwa zabezpieczające wiano królowej Zofii w wysokości 20 000 grzywien (i zapewne tyle wynosił jej posag) na

⁴³ Dogiel I, 119.

⁴⁴ Kazimierz Jagiellończyk dokumentem wydanym w Krakowie 15 VIII 1453 r. przyznał Elżbiecie jako dobra oprawne zamek i miasto Sandomierz z ziemią sandomierską, ziemię łączyczką, Opoczno, zamek w Kole i Przedeczu z obietnicą, że Elżbieta po śmierci królowej Zofii otrzyma także jej dobra oprawne, zob. *Matricularum*, t. I, nr 191. Nastąpiło to i potwierdzone zostało przez szlachtę na zjeździe generalnym w Nowym Korczynie, kiedy „ratione dotalitii seu donationis nuptialis alias Wiano” otrzymała prócz już posiadanych dóbr: Nowe Miasto Korczyn, Wiślicę, Żarnowiec, Radom, Jedlną, Kozienice, Łobzów, Chęciny, Radoszyce, Łęczycę, a ponadto Konin, Pyszdy, Inowrocław z zamkami i co do nich należy. Do tego jeszcze wieś Radziejów i Słońsk (Dogiel I, 160-161). Elżbieta, córka Ferdynanda I miała otrzymać początkowo, tj. w 1530 r.: Sącz, Sanok, Biecz i Przemyśl (Dogiel I, 186). Natomiast po wypłaceniu przez ojca posagu w nowym dokumencie przyznał jej Zygmunt August w 1545 r. wszystko, co było oprawą Bony (tamże, s. 205). „Stara królowa” zrzekła się bowiem 5 III 1545 r. tradycyjnej oprawy królowych polskich na rzecz Elżbiety, gdy sama jako oprawę otrzymała Mazowsze. Gwarantowały jej to dwa dokumenty z 11 III 1545 r. zatwierdzone przez sejm (W i e r z b o w s k i, dz. cyt., t. IV, cz. 3, nr 21 882, 21 884).

⁴⁵ Wdowiszewski, s. 36.

⁴⁶ KDKKr II, nr 411. Zob. Wdowiszewski, s. 36.

Radomiu, Sączu, Bieczu, Nowym Mieście Korczynie oraz Sanoku, Inowrocławiu i Nieszawie. Tak określa je dokument Władysława Jagiełły wydany w Krakowie 9 marca 1424 r., w którym król dodał jeszcze wieś i folwarki w Zagościu i Bogucicach⁴⁷. Kazimierz osobnym dokumentem potwierdził matce oprawę nadaną przez ojca⁴⁸.

Wspomniano już, jakie zabezpieczenie posagu wyznaczył swej żonie Kazimierz Jagiellończyk i jak je rozszerzył osobnym dokumentem⁴⁹. Niemal tak samo wyglądały dobra, które otrzymała Barbara Zapolya dokumentem z 10 II 1512⁵⁰, Bona – 28 IV 1518⁵¹ i Katarzyna Habsburg – 18 I 1556⁵².

Nie wiemy niczego o posagu Barbary Radziwiłłówny, ale znamy dokument Zygmunta Augusta, wydany w Krakowie 1 V 1549 r., którym zapisał żonie jako oprawę dobra wyłącznie na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego: zamek w Kownie wraz z miastem oraz Merecz, Olitę, Niemonajcie, Simno, Mietełe, Żodziszki, Talwosze, Dorsuniszki, Birsztany, Żyżmory, Zośle, Stokliszki oraz Kormiałów, a więc posiadłości królewskie leżące w województwie trockim, stosunkowo niedaleko Kowna⁵³.

W jagiellońskich *pacta matrimonialia* znajdują się czasem dokumenty z przysięgą składaną przez przedstawicieli mieszkańców dóbr stanowiących oprawę wiana na wierność nowej pani, wchodzącej w prawa właścicielki z pełnią władzy i dożywotniego używania⁵⁴.

Od lat trzydziestych XVI w. wraz z postępującą reformacją zaczęła się pojawiać w dokumentach klauzula zastrzegająca, że małżeństwo ma się odbyć

---

⁴⁷ Cod. Vit. Nr 1128, 1129.

⁴⁸ W i e r z b o w s k i, dz. cyt., t. I, nr 167.

⁴⁹ Zob. przyp. 44.

⁵⁰ Z oprawy polskich królowych Barbara nie dostała Bieczy, który oddał Zygmunt I swojej siostrze Elżbiecie, ani Łobzowa, zastawionego u Jana Bonera. Jako wynagrodzenie z tego tytułu otrzymywała 200 fl. rocznie zapisanych na żupach wielickich (zob. Dogiel I, 119).

⁵¹ P o c i e c h a, *Królowa Bona*, t. I, s. 273-275. Odzyskany od Bonerów Łobzów dostała Bona w 1538 r. Zygmunt I był w stosunku do niej niezwykle hojny i kilka razy powiększał jej oprawę. W 1521 r. otrzymała dobra Sielec na Litwie, w 1524 – puszcze litewskie na pograniczu Podlasia i Prus, w 1530 – Płock, Bielsk, Płońsk i Mławę. Zob. Wdowiszewski, s. 80-83. Dokumenty wydane przez Pocięchę (*Królowa Bona*, t. II, s. 460-468).

⁵² Dogiel I, s. 220-225.

⁵³ Zob. Wdowiszewski, s. 104-106.

⁵⁴ Obietnice złożenia takiej przysięgi wpisane są w kontrakt małżeński Zofii i Barbary, córek Kazimierza (Dogiel I, 415, 441), podobnie jest w wypadku Jadwigi córki Zygmunta I (tamże, s. 433). Osobne dokumenty związane z przysięgą poddanych należą do *pacta matrimonialia* Izabeli (tamże, s. 145), Zofii (tamże, s. 493-494) oraz Elżbiety, córki Ferdynanda I (tamże, s. 209-210).

według obrządku Kościoła rzymskiego. Została umieszczona w dokumentach tych córek Zygmunta I, które udawały się do krajów objętych luteranizmem: Jadwigi, Zofii oraz Katarzyny⁵⁵.

Zarówno już wydane inwentarze wypraw⁵⁶, jak i te, które pozostają nadal w rękopisach⁵⁷, są świadectwem wzrostu zamożności domu Jagiellonów w XVI w. w porównaniu z wypełnionym działaniami wojennymi wiekiem XV. Świadczy o tym choćby fakt, że Zygmunt I nie tylko hojnie uposażył swoje córki, ale ponadto on właśnie pospłacał zalegające posagi swoich sióstr Jadwigi, Zofii i Anny, a także zaopatrzył najmłodszą z nich, Elżbietę, wydaną w 1516 r. za męża. Wypłacone przez Zygmunta sumy posażne oraz cena wypraw przekraczały sumę 300 000 fl, a więc równą rocznemu dochodowi Królestwa w XVI w.⁵⁸

Analiza zachowanego materiału źródłowego pozwala dostrzec wyraźnie narastającą od XV do XVI w. liczbę dokumentów towarzyszących zaślubinom, jak i osób owe dokumenty wystawiających. Zasadnicza, prawna struktura kontraktu małżeńskiego nie ulegała zmianom, natomiast warunki wyszczególniano w coraz dłuższych tekstach, zawierających wiele powtórzeń, uściślających przyjęte zasady. Wśród prawniczych sformułowań w jednym wypadku znalazły się zdumiewające serdecznością słowa Zygmunta I. W dokumencie z warunkami małżeństwa Izabeli adresowanym do Jana Zapolyi, król Polski zapewniał swego szwagra, dla którego stawał się od 1539 r. także teściem, o swojej miłości i wdzięczności za jego „jak złoto w ogniu wypróbowaną przyjaźń”. Dołączał życzenia szczęścia w małżeństwie z Izabelą i przypomi-

---

⁵⁵ Dogiel I, 425-428 (Jadwiga), tamże, s. 477 (Zofia). Sprawie zachowania wiary katolickiej przez Katarzynę poświęcony był osobny artykuł w instrukcji, w jaką został zaopatrzony Jan Tęczyński, wysłany na negocjacje przez Zygmunta Augusta. Kopia instrumentu pozostaje w rękopisie, zob. Wdowiszewski, s. 114, 183.

⁵⁶ W streszczeniu spis wyprawy Katarzyny wydał A. Przeździecki (*Jagiellonki polskie*, t. III, Kraków 1869, dodatek I, nr 13, s. 311-326). Zob. także K. T u r s k a, *Wyprawy ślubne dwóch Jagiellonek: Jadwigi (1475) i Katarzyny (1562)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1992, s. 5-32; K. Wocelka (*Habsburgische Hochzeit (1550-1600)*), Wien 1976, s. 159-161) wydał inwentarz darów otrzymanych przez Katarzynę w dniu ślubu.

⁵⁷ Szczególnie interesujące wydają się inwentarze wyprawy Zofii przechowywane w dwóch archiwach: Niedersächsisches Staatsarchiv Wolfenbüttel (dalej NStAW): Annotatio sive index omnium clenodiarum atque supellectilis 1 Alt 23, nr 1, k. 126-133 oraz 1 Alt 23 nr 2, k. 99-104. Oryginał, który Zofia przywiozła z Warszawy znajduje się w Niedersächsisches Hauptarchiv, Hannover Cal. Br. 21 nr 501, k. 16-28.

⁵⁸ W nieco późniejszym okresie roczne dochody skarbu koronnego wynosiły 200-500 tysięcy florenów, zob. A. F i l i p c z a k - K o c u r, *Das Finanzwesen des Adelsrepublik unter Sigismundus III (1587-1632)*, „Acta Poloniae Historica” 43-44(1991), s. 20.

nał o więzi, jaką między Janem i królem polskim wytworzyło małżeństwo z Barbarą⁵⁹. Podobną „pamięć historyczną” można dostrzec także w dokumentach Zygmunta Augusta wystawianych w trakcie wieloletnich pertraktacji małżeńskich między domem jagiellońskim i austriackim. Przywoływany jest tam kilka razy zwyczaj z czasów powszechnie w rodzie Jagiellonów szanowanej Elżbiety, żony Kazimierza, po której śmierci posag nie został zwrócony Habsburgom, ale pozostał w Polsce⁶⁰.

Jagiellońskie *pacta matrimonialia* są obok źródeł narracyjnych przynoszących opisy zaślubin (kroniki, listy, druki okolicznościowe), obok rachunków królewskich, poezji i mów oraz kazań epitalamicznych, bardzo istotne dla poznania nie tylko polityki dworów, ale także samej procedury zawierania małżeństwa, jej rozwoju i zmian niektórych formuł prawnych.

W Archiwum w Wolfenbüttel, zawierającym bogatą korespondencję i dokumenty Zofii Jagiellonki jej *pacta matrimonialia* zachowały się zarówno w postaci oryginalnych dyplomów, jak i w kilku kopiach⁶¹. Jedna z nich sporządzona została w związku z toczącym się w XVI i XVII w. procesem dworu polskiego przeciw Juliuszowi, księciu Brunszwiku i Wolfenbüttel, który zagarnął cały majątek po swej macosze⁶². Odpisu dokonano w Głogowie 9 IX 1595 r. z pergaminowych oryginałów zaopatrzonych pieczęciami. Tylko niektóre z nich dochowały się do naszych czasów. Kopia sporządzona została przez niejakiego Piotra Władysława, notariusza publicznego, radnego miasta Głogowa, i poświadczona pieczęcią miasta. Waga tego „zbioru” liczącego 53 strony polega m.in. na dokonanych przez notariusza na wstępie podziale towarzyszących zaślubinom dokumentów na A. *Pacta dotalia*, B. *Reformatio dotis* C. *Renuntiatio Dominae Sophiae* D. *Aprobatio renuntiationis D. Sophie et D. Duci Henrici* oraz E. *Quietationes de exolutio dotis*⁶³. Część pierwszą stanowi *tractatus matrimonialis* – tj. dokument wystawiony przez Zygmunta Augusta w Wilnie 30 XI 1555 r., a podpisany obok innych świadków, przez pośredniczącego w zawarciu małżeństwa Joachima II Hohen-

⁵⁹ Dogiel I, 133.

⁶⁰ Wydany w Krakowie dokument zabezpieczający posag oraz „munere Virginitatis (Morgengabe)” zapewnia, że także żona Zygmunta Augusta będzie miała „plenam donandi ac disponendi facultatem qualem habuit olim Serenissima Domina Elisabeth Avia Nostra Charissima (Dogiel I, 194, podobnie s. 206).

⁶¹ NStAW 3 Urk. 1, nr 5-8 – są to oryginały oraz 1 Alt 23 nr 1, k. 3-126; 1 Alt 23 nr 3, k. 40-50 i 1 Alt 23 nr 87, k. 73-95 – kopie.

⁶² J. P i r o ż y ń s k i, *Spór o spuściznę księżnej brunszwickiej Zofii Jagiellonki (1575-1672)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 43(1993), s. 65-94.

⁶³ NStAW, 1 Alt 23, nr 87, k. 73-95.

zollerna (15 stron). Wylicza wszystkie warunki związku wraz z obietnicą przymierza politycznego. Część druga (stron 12), spisana w Wolfenbüttel z 5 II 1556 r., jest potwierdzeniem owych warunków przez Henryka Młodszego, a podpisy na dokumencie złożyli odbierający dokument posłowie polscy Zygmunta Augusta obok świadków strony niemieckiej. Jest to odpowiedź na *litterarum sponsalia* przysłane z Wilna, przyjęcie postawionych tam warunków. Kolejnym aktem była spisana po ślubie rezygnacja Zofii z prawa dziedziczenia po rodzicach i bracie. Zrzeczenie to potwierdził także jej mąż. Ostatnia część zawiera pokwitowanie odbioru posagu żony przez Henryka Młodszego i jego nakaz złożenia Zofii przysięgi przez mieszkańców jej dóbr oprawnych, tj. Schöningen i Jerxsheim.

Wprowadzony przez notariusza ład odzwierciedla prawne etapy powstawania kolejnych dokumentów składających się na *pacta matrimonialia*. Nie dla wszystkich związków małżeńskich domu Jagiellonów tak dobrze się zachowały, tym więc cenniejszy jest ten kompletny i uporządkowany odpis.

Artykuł nie wyczerpuje problematyki *pacta matrimonialia*. Interesujący jest np. problem rosnącej od końca XV w. roli rady królewskiej i sejmu w planowaniu i zatwierdzaniu małżeństw władcy i jego córek, także w wyznaczaniu im sum posażnych oraz oprawy królowej. Widoczne jest to w samych tekstach dokumentów przywołujących ów consensus. Wyrazem wzrostu świadomości uprawnień ograniczających samodzielność monarchy w tym zakresie był burzliwy sejm w Piotrkowie w 1548 r., w czasie którego część senatorów i posłów żądała od Zygmunta Augusta zerwania potajemnie zawartego małżeństwa z Barbarą Radziwiłłówną. Sucheni-Grabowska słusznie nazwała ów sejm „sądem nad królewskim małżeństwem”. O ileż silniejsza była wówczas mobilizacja opinii publicznej niż w wypadku wcześniejszych małżeństw króla z „poddankami”, tj. z Elżbietą Pilecką i Zofią Holszańską w XV w.⁶⁴

Pacta matrimonialia powinny zostać opublikowane wraz z inwentarzami wypraw, tym bardziej że między tekstami wydanymi przez Dogiela a zachowanymi oryginałami i kopiami są rozbieżności. Wyjątkowość materiału źródłowego polega na tym, że pochodzi z długiego okresu, co pozwala z jednej strony zaobserwować stałość form i zwyczajów, a z drugiej dostrzec rozwój języka prawniczego na przestrzeni XIV-XVI w., wzbogacanie się form wystawianych dokumentów oraz ich liczby.

---

⁶⁴ Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August*, s. 150-166.

DIE *PACTA MATRIMONIALIA* DES HERRSCHERHAUSES DER JAGIELLONEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Seit der Zeit von Kazimierz Jagiellończyk (Kasimir der Jagiellone, 1440-1492) widerspiegelte die Ehepolitik weitgehend die Außenpolitik der Jagiellonen-Dynastie und des polnischen Staates. Dies äußerte sich durch Eheschließungen von Mitgliedern des Hauses Jagiello mit Vertretern von Herrscherfamilien, die (ähnlich wie die polnischen Könige) über die zunehmende Macht der Habsburger beunruhigt waren: mit Reichsfürsten (Hohenzollern, Wettinern, Wittelsbachern und Welfen), der Wasa-Dynastie, der Sforza-Familie und dem ungarischen Adelsgeschlecht der Zapolya.

Die *Pacta matrimonialia* bilden eine die Bedingungen der Eheschließung festlegende Dokumentensammlung (mit Prinzipien, deren Anfänge in Polen bis ins 13. Jahrhundert zurückreichen); außerdem gehören dazu auch Dokumente mit politischem Inhalt im Zusammenhang mit der geschlossenen Ehe. Die Bedingungen der ehelichen Verbindung waren abhängig von der Höhe der Mitgift, des Wittuns und der Aussteuer der Braut. Festgelegt wurden auch Zeitpunkt und Ort der Trauung, und für den Fall ihres Todes wurden die Erben der Mitgift festgelegt. Neben den typischen Eheverträgen kann man in den *Pacta matrimonialia* der Jagiellonen auch *pro futuro*-Verträge finden, die bereits zwischen Kindern abgeschlossen wurden.

Neben den bereits gedruckt erschienenen Eheverträgen der Jagiellonen (siehe Maciej Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Bd. I, Vilnae 1758) scheinen die im Archiv in Wolfenbüttel aufbewahrten *Pacta matrimonialia* von Zofia Jagielonka für die erwähnte Problematik sehr wertvoll zu sein.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich